

Błażej Szefliński

 <https://orcid.org/0000-0002-5114-6515>

badacz niezależny

Dlaczego Stefan Nemanjić poprosił o koronę królewską w 1217 roku? Czyli nowa interpretacja stosunków serbsko-węgierskich w drugiej i trzeciej dekadzie XIII stulecia

Why Did Stephen Nemanjić Ask for the Royal Crown in 1217? Or a New Interpretation of Serbian-Hungarian Relations in the Second and Third Decades of the 13th Century

Abstrakt

Artykuł jest skoncentrowany na zagadnieniu, któremu do tej pory nie poświęcono w historiografii osobnych badań, tj. dlaczego Stefan Nemanjić zwrócił się do papieża z prośbą o przesłanie korony królewskiej akurat w 1217 roku. Przedstawiona w tekście drobiazgowa analiza wydarzeń na Bałkanach, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków serbsko-węgierskich od początku XIII stulecia, prowadzi do odrzucenia podawanych wcześniej odpowiedzi i sformułowania zupełnie nowej. Dotychczas przyjmowano, że Stefan wykorzystał nieobecność króla węgierskiego Andrzeja II, który udał się do Ziemi Świętej na V krucjatę, i w tajemnicy

Abstract

This paper focuses on a question that has not yet received a dedicated historiographical study: why Stephen Nemanjić asked the Pope for the royal crown just in 1217. The detailed analysis of events in the Balkans, with particular emphasis on Serbian-Hungarian relations since the beginning of the 13th century, presented in the paper leads to the rejection of previously offered answers and the formulation of a completely new one. Previously, it was assumed that Stephen took advantage of the absence of King Andrew II of Hungary, who had travelled to the Holy Land for the Fifth Crusade, and secretly obtained the crown from the

przed nim uzyskał koronę od papieża, a pomogły mu w tym sojusz z Wenecją i małżeństwo z katoliczką Anną, wnuczką niezżyjącego już doży Henryka Dandolo. Nowa analiza dowodzi, że kluczowe czynniki były inne – słabość Cesarstwa Łacińskiego i przyzwolenie władcy węgierskiego. Ta sama analiza wskazuje, że w 1215 lub 1216 roku Stefan Nemanjić najprawdopodobniej uznał zwierzchnictwo Andrzeja II. Stosunek wasalny i dążenie monarchy węgierskiego do zapewnienia bezpieczeństwa granic w czasie planowanej nieobecności pozwoliły Stefanowi uzyskać w 1217 roku zgodę Andrzeja II na koronację. Wydaje się, że nieodnowienie stosunku wasalnego przez następnego władcę Serbii Stefana Radosława mogło być przyczyną problematycznego dla historyków najazdu węgierskiego opisanego przez Domencjana i Teodozjusza Chilendarskiego. Przedstawione w artykule ustalenia tworzą razem zupełnie nową interpretację stosunków serbsko-węgierskich w drugiej i trzeciej dekadzie XIII wieku.

Słowa kluczowe: Stefan Nemanjić, koronacja, Andrzej II, quasicesarz, Stefan Radosław, stosunki serbsko-węgierskie, Vukan Nemanjić

Pope, aided by an alliance with Venice and his marriage to the Catholic Ann, granddaughter of the late Doge Henry Dandolo. The new analysis demonstrates that the key factors were different: the weakness of the Latin Empire and the Hungarian ruler's consent. The same analysis indicates that in 1215 or 1216, Stephen Nemanjić most likely recognized Andrew II's suzerainty. The vassalage and the Hungarian monarch's desire to ensure border security during his planned absence allowed Stephen to obtain in 1217 Andrew II's consent to his coronation. It appears that the next Serbian ruler, Stephen Radoslav, did not renew the vassalage and this may have been the cause of the Hungarian invasion described by Domentian and Theodosius of Chilandar, so problematic for historians. The findings presented in the paper together create a completely new interpretation of Serbian-Hungarian relations in the 1210s and 1220s.

Keywords: Stephen Nemanjić, coronation, Andrew II, quasi-emperor, Stephen Radoslav, Serbian-Hungarian relations, Vukan Nemanjić

Niemal na początku XX wieku pojawiła się w historiografii – wydawałoby się oczywista – odpowiedź na tytułowe pytanie. Wielki żupan Serbii Stefan Nemanjić, obawiając się sprzeciwu króla węgierskiego, chciał wykorzystać jego nieobecność i dlatego zwrócił się do papieża, gdy Andrzej II wyruszył na wyprawę krzyżową¹. Później sformułowano inne wyjaśnienie, podawane

¹ Twierdzenie takie przedstawił już Konstantin Jireček, a później było wielokrotnie powtarzane. Zob. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, Bd. 1: *Bis 1371.*, Gotha 1911, s. 296; J. Радонић, *Свети Сава*, Чигоја штампа – Етнографски музеј, Београд 2002 [pierwodruk: J. Радонић, *Свети Сава и његово доба*, Срем. Карловци 1935], s. 52; D. Obolensky, *Six Byzantine Portraits*, Oxford 1988, s. 142; J. Schmitt, *Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241*, „Ungarn-Jahrbuch“ 1989, 17, s. 44; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 2008, s. 45; Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића*, т. 1: *Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*, Филип Вишњић, Београд 2016, s. 105; С. Пириватрић, *Криза византијског света и постанак*

zamiast pierwszego lub razem z nim. Stefan zwrócił się do papieża po zawarciu małżeństwa z Anną Dandolo, a koronę otrzymał dzięki sojuszowi z katolicką Wenecją². Pierwszy pogląd zyskał tylu zwolenników, ponieważ pozornie opierał się mocno na tekście źródłowym kroniki Tomasza Archidiakona. Kronikarz ten odnotował, że w sierpniu 1217 roku król węgierski przybył do Splitu i stamtąd odpłynął do Ziemi Świętej, a w tym samym czasie (*Eodem tempore*) wielki żupan Serbii wysłał posłów do papieża z prośbą o koronę królewską. Ten zaś w odpowiedzi posłał swojego legata, który dokonał koronacji³. Tekst kroniki wskazuje wyłącznie na zbieżność w czasie obu wydarzeń, a nie na ich powiązanie przyczynowo-skutkowe. Równie słabych podstaw drugiego poglądu można by się doszukiwać w kronice Andrzeja Dandolo, w której napisano, że po tym, jak wielki żupan Serbii został przekonany do porzucenia wiary schizmatycznej (tj. prawosławnej) i przejścia na katolicyzm przez swoją żonę, niewymienioną z imienia wnuczkę nieżyjącego już doży weneckiego Henryka Dandolo, obydwójce zostali koronowani przez legata papieskiego⁴. Poczyniona ponad pół wieku temu przez Güntera Prinzinga uwaga, że serbska próba otrzymania korony miała miejsce w sprzyjających okolicznościach, tj. w czasie słabości Cesarstwa Łacińskiego i państwa bułgarskiego, dobrych stosunków

краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земаљама Немањића*, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, Београд 2019, s. 127–128, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/15959> [dostęp: 14.08.2026]. Najszerzej w tym tonie: Ђ. Харди, *Србија у краљевској титули Арпадовића*, у: *Краљевство...*, s. 301–303. Zob. też następny przypis.

² *Historija naroda Jugoslavije*, t. 1, red. B. Grafenauer, D. Perović, J. Šidak, Zagreb 1953, s. 360; S. Ćirković, *Stefan der Erstgekrönte*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 8: *Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl*, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart–Weimar 1999, kol. 86; М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности*, т. 1: *Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*, Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду – Беседа – Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад 2000, s. 133; Н. Порчић, *Немањићи успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава*, у: *Краљевство...*, s. 238. Niektórzy wskazują na obydwa powody jednocześnie. Zob. M. Spinka, *A History of Christianity in the Balkans: A Study in the Spread of Byzantine Culture among the Slavs*, Chicago 1933, s. 83; Ст. Станојевић, *Стеван Првовенчани*, „Годишњица Николе Чупића” 1934, 43, s. 40–41; F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Brunswick 1962, s. 97–98; И. Коматина, *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, „Зборник Матице српске за историју” 2014, 89, s. 15.

³ Thomae archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensis*, Latin text by O. Perić, ed., transl. and ann. by D. Karbić, M. Matijević Sokol, J.R. Sweeney, Central European University Press, Budapest–New York 2006, s. 160–163 (tekst łaciński i angielski przekład).

⁴ *Andreae Danduli Venetorum Ducis Chronicon Venetum, a pontificatu Marci ad Annum usque MCCCXXXIX*, in: *Rerum Italicarum Scriptores*, t. 12, ed. L. Muratori, Mediolanum 1728, kol. 340–341.

z Węgry oraz stabilizacji wewnętrznej⁵, nie wywołała w historiografii żadnego odzewu. Być może dlatego, że myśl ta została przedstawiona w zdawkowej formie, bez żadnego uzasadnienia bądź rozwinięcia. A być może dlatego, że dwie strony dalej, zamykając swoje rozważania na temat koronacji Stefana, autor stwierdził, że koronacja była „produktem wenecko-serbskich interesów”, które to słowa można odebrać jako ogłędne sformułowanie opisanego przed chwilą poglądu drugiego⁶. Pęknięcie na utrwalonym w historiografii obrazie pojawiło się całkiem niedawno, bo w 2019 roku. Wtedy to Nebojša Porčić zauważył, że papież z pewnością nie podjąłby działań na szkodę interesów najważniejszego z władców biorących udział w V krucjacie. Zasugerował więc, że koronacja Stefana odbyła się nie w tajemnicy przed monarchą węgierskim, ale za jego przyzwoleniem⁷. Uwaga ta wydaje się słuszna. Ale skoro tak, to na nowo trzeba postawić pytanie: Dlaczego Stefan zwrócił się do papieża, prosząc o koronę, właśnie ok. 1217 roku? Aby znaleźć na nie odpowiedź, trzeba prześledzić wydarzenia poprzedzające koronację i następujące po niej, zwłaszcza te z drugiej i trzeciej dekady XIII wieku.

Na początku panowania źródłem legitymizacji władzy Stefana Nemanjicia nad Serbią na arenie międzynarodowej było uznanie przez Bizancjum – wielki żupan był zięciem cesarza Aleksego III Angelosa i nosił tytuł sebastokratora⁸. Rychło jednak zaczęło się wydawać, że legitymizacja ta ma krótki termin przydatności. Aleksey nie potrafił opanować tendencji odśrodkowych we własnym państwie – cesarstwo słabło. W 1200 lub 1201 roku wielki żupan wygnał swoją małżonkę Eudoksję Angelę, ponoć przyłapaną na cudzołóstwie⁹. W tym czasie Stefan prowadził już prawdopodobnie działania mające zapewnić uzyskanie legitymizacji z innego kierunku. Z jednego z późniejszych listów

⁵ G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München 1972, s. 160. Spostrzeżenie to, choć zasadniczo trafne, zostało jednak przedstawione bez żadnego uzasadnienia. Być może dlatego nie poświęcono mu należytej uwagi. Dziwi w nim tylko wskazanie na słabość Bułgarii. Nie wydaje się bowiem, aby sprawa koronacji Stefana należała do kręgu zainteresowań wschodniego sąsiada.

⁶ Tamże, s. 162.

⁷ Н. Порчић, *Немањинки успон...*, s. 237–238.

⁸ S. Pirivatrić, *The Serbs and the Overlapping Authorities of Rome and Constantinople (7th to 16th Century)*, in: *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade, 22–27 August, 2016, Plenary Papers*, ed. S. Marjanović-Dušanić, The Serbian National Committee of AIEB, Belgrade 2016, s. 230–231, <https://dais.sanu.ac.rs/123456789/11506> [dostęp: 14.08.2026]; С. Пириватрић, *Круза...*, s. 113.

⁹ *Nicetae Choniatae historia*, t. 1: *Praefationem et textum continens*, rec. I.A. van Dieten, Berolini et Novi Eboraci 1975, s. 531; *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, transl. H. Magoulias, Detroit 1984, s. 292 (angielski przekład); *Византијски извори за историју народа Југославије*, t. 4, уред. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971, s. 165 (serbski przekład).

papieża Innocentego III wiadomo, że swego czasu Stefan poprosił biskupa Rzymu o koronę królewską¹⁰. Bodźcem, który skłonił go do wystosowania takiej prośby, były zapewne działania jego starszego brata – Vukana. Ten ostatni władał Duklją – która razem z kilkoma innymi ziemiami tworzyła dzielnicę przyznaną mu jeszcze przez ojca – i uważał się za spadkobiercę tamtejszych królów, uprawnionego do posługiwania się tytułem królewskim¹¹. Vukan poprosił papieża o przysłanie legatów, którzy uporządkują sprawy kościelne, i paliusza dla (arcy)biskupa barskiego Jana. Legaci przybyli i najprawdopodobniej wiosną 1199 roku przekazali paliusz¹², czym rozstrzygnęli sprawę niejednoznacznego dotąd statusu ośrodka w Barze, podniesionego do rangi arcybiskupstwa przez antypapieża Klemensa III w 1089 roku¹³. To ostatnie wydalenie mogło budzić niepokój Stefana, ponieważ na zasadzie uzgodnienia/dopasowania hierarchii kościelnej i świeckiej Vukan mógł się starać o koronę królewską z Rzymu. A jako powinowaty papieża Innocentego III¹⁴ zapewne zostałyby w Kurii potraktowany przychylnie. Gdyby Vukan został koronowany,

¹⁰ *Die Register Innocenz' III. 7. Band, 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte und Indices*, bearbeitet von O. Hageneder, A. Sommerlechner und H. Weigl gemeinsam mit Ch. Egger und R. Muraier, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1997 (dalej: *Register VII*), s. 205 (dok. nr 127); *Innocentii III papae et Caloiohannis regis. Epistolae*, w: *Латински извори за българската история*, t. 3, Съставили и редактирали М. Войнов, И. Дуйчев, С. Лишев, Б. Примов, София 1965 (dalej: *Epistolae*), s. 354 (tekst łaciński i bułgarski przekład); Anonymous Author, *The Deeds of Pope Innocent III*, transl. J. Powell, Catholic University of America Press, Washington 2007 (dalej: *The Deeds*), s. 124 (angielski przekład).

¹¹ J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI–końiec XII wieku)*, Wrocław 1989, s. 214; Ђ. Бубало, *Титуле Вукана Немањића и традиција Дукљанског краљевства*, у: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија: зборник радова*, уред. Б. Тодић, М. Радујко, Епархија будимљанско-никшићка – Полимски музеј Берање – Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Институт за историју уметности, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања – Службени гласник, Београд–Београд 2011, s. 79–81.

¹² И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт, Београд 2016, s. 222–224.

¹³ К. Митровић, *Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља*, у: *Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, уред. С. Мишић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију – Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју – Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије – Град Краљево, Краљево 2017, s. 47–83.

¹⁴ Powinowactwo to zostało wspomniane tylko raz – przez Vukana. Zob. *Die Register Innocenz' III. 2. Band, 2. Pontifikatsjahr, 1199/1200. Texte*, bearbeitet von O. Hageneder, W. Malczek und A. Strnad, Rom–Wien 1979 (dalej: *Register II*), s. 324 (dok. nr 167(176)). Z dystansem wobec wiarygodności tego twierdzenia: Ђ. Бубало, *Титуле...*, s. 81, przyp. 14. O różnych możliwościach odczytania i rozumienia tekstu: Н. Порчић, *Вукан Немањић – крунисани*

zyskałby pozycję wyższą od wielkiego żupana. Należało więc go ubiec. W liście z lipca lub sierpnia 1199 roku Stefan zapowiadał wysłanie poselstwa do Rzymu¹⁵. Cel misji nie został podany, ale wydaje się prawdopodobne, że to właśnie wtedy poprosił o koronę¹⁶. Prośba została przyjęta, ale do koronacji nie doszło, ponieważ – jak to papież później ujmował – zrozumiał zamiary króla węgierskiego Emeryka i że sprawiłoby mu to przykrość¹⁷. Większość historyków odczytuje te stwierdzenia jako wskazówkę, że papież wycofał się z powodu protestu władcy węgierskiego¹⁸. Powody sprzeciwu mogły być dwa – wielki żupan w węgierskiej wojnie domowej popierał księcia Andrzeja usiłującego odebrać tron starszemu bratu¹⁹ i/lub król uważał Serbię za swoją strefę wpływów²⁰. Zdaniem innych papież wycofał się nieco później, w obliczu węgier-

и миропомазани краљ?, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, уред. И. Коматина, Историјски институт, Београд 2020, s. 66–71.

¹⁵ *Register II*, s. 325–326 (dok. nr 168(177)). Tam też datowanie. Inna datacja (sierpień–wrzesień) bez żadnych uzasadnień w: Г. Принцинг, *Папство и православни југоисток Европе 1180–1216: поновно разматрање*, у: *Краљевство...*, s. 75.

¹⁶ Так: С. Jireček, *Geschichte...*, s. 288; Б.Н. Флоря, *У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*, Алетея, Санкт-Петербург 2004, s. 45–46; И. Коматина, *Црква...*, s. 248–249; I. Majnarić, *Constituti sunt super gentes et regna: papinstvo i Nemanjići na početku 13. stoljeća*, у: *Стефан Првовенчани и...*, s. 283–284. Odmienne: Ђ. Бубало, *Српска земља...*, s. 82 (wcześniej – Stefan o koronie rozmawiał już z legatami papieskimi obecnymi w Serbii w pierwszej połowie 1199 r.); G. Prinzing, *Die Bedeutung...*, s. 159 (później – w 1202 r.); F. Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, vol. 1, Brill, Leiden–Boston 2019, s. 662 (później – w 1201 lub 1202 r.); С. Пириватрић, *Криза...*, s. 115, 117 (później – po rozwodzie Stefana z Eudoksją Angelą, krótko przed węgierską interwencją wojskową na początku 1202 r.).

¹⁷ *Die Register Innocenz' III. 5. Band, 5. Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte*, bearbeitet von O. Hageneder unter Mitarbeit von Ch. Egger, K. Rudolf und A. Sommerlechner, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993, s. 38 (dok. nr 17(18)); *Register VII*, s. 205 (dok. nr 127); *Epistolae*, s. 354; *The Deeds*, s. 124.

¹⁸ С. Jireček, *Geschichte...*, s. 288; J.R. Sweeney, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, “Church History” 1973, 42, 3, s. 327; *Историја српског народа*, t. 1: *Од настанка времена до Маричке битке (1371)*, Београд 1981, s. 266; М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја...*, s. 124; G. Prinzing, *Das Papsttum und der orthodox geprägte Südosten Europas 1180–1216*, in: *Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts*, hrsg. E.-D. Hehl, I.H. Ringel, H. Seibert, Thorbecke, Stuttgart 2002, s. 164, przur. 94; Г. Принцинг, *Папство...*, s. 75, przur. 74; Ђ. Бубало, *Српска земља...*, s. 83, 104; И. Коматина, *Црква...*, s. 249; С. Марјановић-Душанић, *Обред крунисања Првовенчаног краља*, у: *Стефан Првовенчани: осам векова од крунисања*, приред. С. Петровић, Catena mundi, Београд 2017, s. 74; Н. Порчић, *Немањински успон...*, s. 235; I. Majnarić, *Constituti...*, s. 284.

¹⁹ I. Majnarić, *Constituti...*, s. 284.

²⁰ Ђ. Бубало, *Српска земља...*, s. 83; Н. Порчић, *Немањински успон...*, s. 235. Przez cały XII w. Węgry i Bizancjum toczyły zmagania o to, w czyjej orbicie wpływów Serbia będzie się znajdować. Zob. F. Makk, *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest 1989; J. Leśny, *Studia...*; T. Živković, *Zavida's*

skiej interwencji wojskowej w Serbii²¹. W wojnie domowej pomiędzy Stefanem a Vukanem, która wybuchła w Serbii w 1201 lub na samym początku 1202 roku²², Emeryk poparł starszego z braci. Z węgierską pomocą Vukan zmusił Stefana do ucieczki z kraju i sam został wielkim żupanem²³. Pomoc ta musiała być na tyle istotna, że Emeryk zaczął uważać się za suwerena Serbii – do tytułatury królów węgierskich dodana została także Serbia²⁴. Wkrótce monarcha ten powiadomił papieża, że pragnie, aby prawosławna dotąd Serbia została podporządkowana biskupowi Rzymu, a Vukan koronowany na jej króla, z zachowaniem praw zwierzchnich Emeryka²⁵. Jednak w liście z 15 września 1204 roku papież pisał do kardynała Leona Brancalioniego, że choć już 2 lata wcześniej polecił arcybiskupowi Kalocsy zająć się tą sprawą, to wciąż nie poczyniono w tym kierunku żadnych postępów²⁶. Źródła niestety nie przekazują informacji na temat przyczyny takiego stanu rzeczy. Nie wiadomo więc, kto stawiał opór – arcybiskup, wielki żupan czy jego poddani. Dla naszych dalszych rozważań wystarczy jednak konstatacja, że gdyby pragnienie Emeryka zostało zrealizowane, to w hierarchii władców zaistniałaby sytuacja wcześniej nieznana – jeden koronowany król podlegałby drugiemu. Dotychczas tacy monarchowie podlegali wyłącznie cesarzowi i/lub papieżowi.

Sons, in: Tenže, *Forging Unity: the South Slavs between East and West, 550–1150*, Čigoja, Belgrade 2008, s. 313–334; I. Komatina, *On the Attack of the Hungarian King Bela III on Serbia in Light of the Letter of Emperor Isaac II to Pope Celestine III*, „Facta Universitatis. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History” 2018, 17, 2, s. 105–110. Słabość Bizancjum pod panowaniem Aleksego III Angelosa dała Węgrom okazję, by uznać tereny południowego sąsiada za strefę wyłącznie własnych wpływów. Jednak podniesienie Serbii do rangi królestwa – i tym samym zrównanie pozycji Stefana i Emeryka – stanowiłoby istotną przeszkodę w realizacji planów.

²¹ Б.Н. Флоря, *У истоков...*, s. 45–46; Lj. Maksimović, *La Serbie et les contrées voisines avant et après la IVe croisade*, in: *Urbs capta. The Fourth Crusade and Its Consequences*, sous la direction d'A. Laiou, Lethielleux, Paris 2005, s. 274.

²² Н. Порчић, *Вукан Немањић...*, s. 65, 76, przyp. 43; A. Bárány, *The Relations of King Emeric and Andrew II of Hungary with the Balkan States*, у: *Стефан Првовенчани и...*, s. 216.

²³ *Register VII*, s. 206 (dok. nr 127); *Epistolae*, s. 354; *The Deeds*, s. 124; *Nicetae Choniatae...*, s. 532; *O City...*, s. 292; *Византијски извори...*, t. 4, s. 166; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 1999 (dalej: Стефан Првовенчани), s. 72–73 (tekst cerkiewno-słowiański i serbski przekład); *Prvovenčani translation*, transl. M. Vukovojac, in: Taž, *Stefan Nemanja: A Case of Sacral Kingship*, King's College London, 2017 [rozprawa doktorska], s. 221 (angielski przekład).

²⁴ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 3: *Diplomata annorum 1201–1235. continens*, Coll. T. Smičiklas, Zagrabiae 1905, s. 19 (dok. nr 16); И. Коматина, *Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године*, „Ниш и Византија” 2017, 16, s. 51–66.

²⁵ *Register VII*, s. 199–200 (dok. nr 126), 206 (dok. nr 127); *Epistolae*, s. 348, 354; *The Deeds*, s. 124.

²⁶ *Register VII*, s. 206 (dok. nr 127); *Epistolae*, s. 354; *The Deeds*, s. 124.

Zakończony najwcześniej pod koniec 1204 roku²⁷, a najpóźniej w 1207 roku²⁸, konflikt między braćmi ostatecznie w stosunkach wewnętrznych doprowadził tylko do potwierdzenia stanu posiadania sprzed wojny. Na arenie międzynarodowej natomiast miał dużo poważniejsze konsekwencje – roszczenia królów węgierskich do władzy zwierzchniej nad Serbią. Dla Stefana nie była to jedyna komplikacja – na tron powrócił w zgoła odmiennych warunkach, niż go stracił. W 1204 roku cesarstwo bizantyńskie przestało istnieć. Jego miejsce zajęły trzy państwa utworzone przez Greków i kilka przez łacinników, z których najwyższe rangą było tzw. Cesarstwo Łacińskie ze stolicą w Konstantynopolu. Wielki żupan mógł też przypuszczać, że ponowna próba uzyskania korony królewskiej z Rzymu napotka podobne trudności jak za pierwszym razem.

Przez kilka lat, pomimo braku korony bądź solidnej legitymizacji ze strony cesarza bizantyńskiego, sprawy układały się dla Serbii nawet dobrze. Komplikacje nadeszły ok. 1214 roku. W stosunkowo krótkim czasie Stefan musiał zmierzyć się z kilkoma najazdami: cara bułgarskiego Boriła i cesarza łacińskiego Henryka Flandryjskiego w roku 1213 lub 1214²⁹, władcy efemerycznego

²⁷ Jeśli wierzyć zachowanej w Studenicy inskrypcji z 1846 r., to w 1205 r. Vukan wciąż był wielkim żupanem. Zob. *Стари српски записи и натписи*, t. 6, скуп. и уред. Љ. Стојановић, Београд 1988, s. 161 (nr 10486); Б. Миљковић, *Студеница, Богородичина црква (1208/9)*, у: Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, *Натписи историјске садржине у зидном сликарству*, т. 1: *XII–XIII век*, уред. Љ. Максимовић, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 2015, s. 43, przyp. 46, <https://dais.sanu.ac.rs/123456789/7125> [dostęp: 14.08.2026]. Według Miloša Živkovića inskrypcja ta powstała na skutek kilku błędów i pomyłek, więc informacje w niej zawarte nie mają żadnej wartości – Tenże, *Živko Pavlović's Copy of the Founders' Inscription from 1208/1209*, in: *Spiritual and Cultural Heritage of the Monastery of Studenica: Past, Perseverance, Contemporaneity*, author of the exhibition and publication M. Marković, transl. M. Protić et al., Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 2019, s. 380–381, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/9280> [dostęp: 14.08.2026] (tu też fotografia i tekst). Pomijając zaś inskrypcję, najpóźniejsze źródło wspominające Vukana jako aktualnie urzędującego wielkiego żupana to listy papieskie z połowy września 1204 r. – *Register VII*, s. 199–200 (dok. nr 126), 206 (dok. nr 127); *Epistolae*, s. 348, 354; *The Deeds*, s. 124.

²⁸ Konflikt musiał się zakończyć przed otrzymaniem przez Sawę, młodszego brata Vukana i Stefana, prośby o przywiezienie kości ojca do Serbii. Z moich ustaleń w kwestii sposobu rachuby lat w *Żywocie bl. Symeona* wynika, że najprawdopodobniej Sawa powrócił do ojczyzny w lutym 1207 lub 1208 r. Zob. B. Szepliński, *Chronologia życia Stefana Nemanji: próba uporządkowania*, *Rocz. Hist.* 2014, 80, s. 95–110. Prośbę od Stefana (i być może Vukana) otrzymał zapewne w drugiej połowie roku poprzedniego, tj. 1206 lub 1207. Zob. Tenże, *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna – autokreacja – postać literacka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 77.

²⁹ Стефан Првовенчани, s. 80–83; *Prvovenčani...*, s. 223; J. Wolski, „Żywot św. Sawy” Teodozjusza Chilendarskiego jako źródło do dziejów Streza, władcy Proseku, „Balkanica Posnaniensia” 2012, 19, s. 59, przyp. 46, <https://doi.org/10.14746/bp.2012.19.5>; И. Коматина, *Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*,

państwem w Macedonii Streza w 1214 roku³⁰, władcy Epiru Michała I Dukasa w tymże roku³¹, a także króla węgierskiego Andrzeja II i cesarza łacińskiego Henryka Flandryjskiego wiosną roku 1215 lub 1216³². Cele i przebieg pierwszych trzech nie mają większego znaczenia dla niniejszych rozważań. Inaczej sprawa wygląda z ostatnim i dlatego należy mu się dokładnie przyjrzeć.

W jedynym źródle na temat tego najazdu, czyli w *Żywocie św. Symeona* pióra Stefana Nemanjicia, autor napisał, że dwaj władcy uzgodnili jednoczesny atak mający na celu rozbiór Serbii. Wielkiemu żupanowi udało się jednak doprowadzić do osobnego spotkania z Andrzejem, które miało miejsce w pogranicznej miejscowości Ravno i przebiegło w przyjaznej atmosferze, oraz nakłonić króla węgierskiego do porzucenia zamiarów wojennych. Gdy cesarz łaciński nadciągnął ze wschodu nieco później i zorientował się, że został porzucony przez sojusznika, chciał się wycofać, ale udało mu się to tylko dzięki

„Зборник радова Византолошког института” 2014, 51, s. 120–126, <https://doi.org/10.2298/ZRVII451111K>.

³⁰ Стефан Првовенчани, s. 84–88; *Prvovenčani...*, s. 224–225; Доментијан, *Житије Светог Саве*, предг., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 2001 (dalej: Доментијан), s. 171–180 (tekst cerkiewnosłowiański i serbski przekład); Теодосије Хиландарац, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, приред. и предг. Ђ. Трифуновић, Београд 1973 (dalej: Теодосије Хиландарац), s. 107–112 (tekst cerkiewnosłowiański); Теодосије Хиландарац, *Житије светог Саве*, прев. Л. Мирковић, ред. Д. Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд 1992 (dalej: Теодосије), s. 105–110 (serbski przekład); J. Wolski, „*Żywot św. Sawy*”..., s. 58–60 (analiza źródeł i datowanie), 65–68 (polski przekład ustępu z dzieła Teodozjusza Chilendarskiego); B. Szeffiński, *Trzy oblicza...*, s. 97–98.

³¹ Стефан Првовенчани, s. 88–93; *Prvovenčani...*, s. 225–226; F. Van Tricht, *The Latin “Renovatio” of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204–1228)*, transl. P. Longbottom, Brill, Leiden 2011, s. 400; И. Коматина, *Историјска подлога...*, s. 127.

³² Za datowaniem na 1216 r. opowiedział się Stanoje Stanojević – Ст. Станојевић, *Кад је Првовенчани завршио Немањино житије?*, „Глас Српске краљевске академије” 1927, 126, s. 87. Inni badacze – za 1215 r. Zob. G. Prinzing, *Die Bedeutung...*, s. 109–110, 155; J. Schmitt, *Die Balkanpolitik...*, s. 41–42; V. Achim, *Politica...*, s. 44; F. Van Tricht, *The Latin “Renovatio”...*, s. 400–401; A. Madgearu, *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1188–1280)*, Brill, Leiden–Boston 2017, s. 190. Jeszcze inni obie daty uważają za możliwe. Zob. И. Коматина, *Историјска подлога...*, s. 128; Ђ. Харди, С. Божанић, „*Краљевство Србије*” и „*Краљевство Галиције и Волиније*” у *успольној политици угарског краља Андрије II*, у: *Српска...*, s. 93; A. Bárány, *The Relations...*, s. 229. Zoltan J. Kosztolnyik bezpodstawnie umiejscowił spotkanie Andrzeja z wielkim żupanem w 1208 r. i powiązał je z rzekomym sojuszem przeciw Bułgarii – Tenże, *Hungary in the Thirteenth Century*, East European Monographs – Columbia University Press, Boulder–New York 1996, s. 43. Zdecydowanie należy też odrzucić wizję wydarzeń z lat 1214–1216 stworzone przez Zdzisława Pentkę – Tenże, *Cesarstwo Łacińskie 1204–1261: kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 143; Tenże, *Król węgierski Andrzej II na tronie w Cesarstwie Łacińskim? Bałkański wątek V krucjaty*, „*Balkanica Posnaniensia*” 2017, 24, s. 20–21, <https://doi.org/10.14746/bp.2017.24.2>. Badacz ten lekką ręką przeorganizował informacje zawarte w dziele Stefana Nemanjicia.

wstawiennictwu Andrzeja u wielkiego żupana, ponieważ Serbowie zablokowali drogi. Stefan twierdził, że uratował swoje państwo dzięki pomocy św. Symeona, czyli swego nieżyjącego ojca³³. Przebieg wydarzeń opisany przez hagiografa w ogóle nie pasuje do wskazanego przezeń celu najeźdźców. Przede wszystkim trzeba pamiętać, że Cesarstwo Łacińskie nie miało wspólnej granicy z Serbią. Aby do niej dotrzeć, Henryk Flandryjski musiał przejść przez terytorium należące do Bułgarii. Ewentualne nabytki terytorialne znajdowałyby się daleko od Konstantynopola i byłyby trudne do utrzymania. Andrzej natomiast jako potencjalny rozbiorca dziwnie szybko i łatwo odstąpił od zamiarów. Warto więc zastanowić się nad rzeczywistymi celami agresorów. Do 1213 roku Henryk ułożył sobie relacje z dwoma najpotężniejszymi sąsiadami – państwem bułgarskim i cesarstwem nicejskim. Mógł zatem przekierować swoją uwagę na pozostającą do tej pory na uboczu wielkiej polityki Serbię, którą zapewne postrzegał jako część przejętej przez siebie bizantyńskiej spuścizny. Celem Henryka było najpewniej, aby wielki żupan uznał go za cesarza bizantyńskiego³⁴ i jednocześnie zwierzchnika³⁵. Dla Andrzeja natomiast głównym kierunkiem w polityce zagranicznej nie były Bałkany, ale Ruś Halicka, której władcą zamierzał uczynić swego średniego syna Kolomana³⁶. Królowi węgierskiemu nie zależało więc na zdobyczach terytorialnych, które mogłyby być przedmiotem długotrwałego konfliktu wymagającego zaangażowania militarnego. Wydaje się znacznie bardziej prawdopodobne, że chciał jedynie przywrócenia istniejącej za Emeryka i Vukana zwierzchności nad wielkim żupanem³⁷. Rozpatrując cele obydwu agresorów łącznie, można stwierdzić, że dążyli oni do przywrócenia dwunastowiecznego stanu rzeczy, gdy Serbia znajdowała się w orbicie wpływów zarówno Bizancjum, jak i Węgier. Można zatem przypuszczać, że

³³ Стефан Првовенчани, s. 98–107; *Prvovenčani...*, s. 228–230. Wątpliwości co do wiarygodności całego ustępu: Б. Стојковски, *Још једном о питању наводног угарског напада на Србију након проглашења краљевине*, у: *Срби у Мађарској и православље кроз векове: зборник радова*, уред. П. Ластих, Д. Љубоја, Српски институт, Будимпешта 2022, s. 14–16. Sam autor jednak zauważa, że brak w tej kwestii jednoznacznych dowodów.

³⁴ F. Van Tricht, *The Latin "Renovatio"...*, s. 397–399.

³⁵ G. Prinzing, *Die Bedeutung...*, s. 110; J. Schmitt, *Die Balkanpolitik...*, s. 42.

³⁶ P. Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, transl. T. Pálosfalvi, ed. A. Ayton, I.B.Tauris, London–New York 2001, s. 89–90; Ђ. Харди, С. Божанић, „Краљевство Србије“..., s. 89, 91, 95.

³⁷ Cele Węgier są różnie charakteryzowane w historiografii. Zdaniem Jürgena Schmitta (*Die Balkanpolitik...*, s. 42) Andrzej od początku chciał udaremnić zamiary cesarza łacińskiego. Wedle Viorela Achima (*Politica...*, s. 44–45) król węgierski potwierdził przynależność Serbii do własnej strefy wpływów, a kampania była demonstracją siły i aspiracji do hegemonii nad zachodnią częścią Bałkanów. Natomiast według Attili Báránya (*The Relations...*, s. 229–230) nie było wtedy węgierskiej interwencji zbrojnej, a miejsce miała jedynie mediacja pomiędzy Serbią a Cesarstwem Łacińskim i Bułgarią, w której Andrzej dążył do utrzymania równowagi sił na półwyspie.

uzgodnili narzucenie Serbii podwójnego zwierzchnictwa³⁸. Ewentualnie mogło być też tak, że zwierzchnikiem miał być tylko cesarz, a Węgry w zamian za pomoc w podporządkowaniu Serbii miały otrzymać fragment jej ziem. Tak czy inaczej, Andrzej nie miał powodu, aby trzymać się tych postanowień, i dlatego podjął ze Stefanem negocjacje zakończone ustaleniem, jak się zdaje, odmiennych warunków – wielki żupan uznał Henryka Flandryjskiego za cesarza bizantyńskiego³⁹ oraz, jak sądzę, zwierzchnictwo króla węgierskiego. Z punktu widzenia Stefana układ sił był niekorzystny. Wszystkie cztery najazdy z lat 1213–1216 zostały przeprowadzone przez sprzymierzeńców bądź wasali cesarza łacińskiego. Cóż innego mógł w takich warunkach Stefan zaproponować, aby zachować spokój na granicach, jeśli nie uznanie zwierzchnictwa?

Należy więc stwierdzić, że kampania przyniosła największe korzyści Andrzejowi, mniejsze Henrykowi, natomiast Stefan poczynił ustępstwa. Pisząc hagiografię ojca, wielki żupan nie chciał tego przyznać, więc wymyślił nieistniejący cel agresji, którego osiągnięcie najeżdźcom, z pomocą św. Symeona, „uniemożliwił”.

Stefan musiał zdawać sobie sprawę, że niekorzystna koniunktura nie będzie trwać wiecznie, ale prędzej czy później się poprawi. Trzeba było tylko poczekać. Jak się okazało – niezbyt długo. 11 czerwca 1216 roku zmarł cesarz Henryk. Jego następcą został szwagier przebywający we Francji – Piotr de Courtenay. Po drodze nad Bosfor odwiedził Rzym, gdzie 9 kwietnia 1217 roku został koronowany na cesarza, a następnie przepłynął się przez Adriatyk i ruszył drogą lądową do Konstantynopola. Jednak zanim tam dotarł, został podstępnie schwytany przez władcę Epiru Teodora I Dukasa⁴⁰.

Gdy wiadomość o tym zdarzeniu dotarła do Serbii, Stefan musiał szybko zdać sobie sprawę, jaka szansa się przed nim otwiera. Skoro cesarz dostał się do niewoli, a jego synowie byli małoletni, jedyną osobą mogącą sprawować władzę była cesarzowa Jolanta Flandryjska. Było oczywiste, że w zaistniałej sytuacji skupi się ona na innych sprawach niż zachowanie praw do zwierzchnictwa nad Serbią. Patrząc z szerszej perspektywy, można powiedzieć, że sytuacja nieco przypominała tę z przełomu wieków – Konstantynopol był zajęty

³⁸ Według domysłów Filipa Van Trichta (*The Latin “Renovatio”...*, s. 401) najeżdźcy planowali rozgraniczenie stref wpływów – najprawdopodobniej ziemie północne pod zwierzchnictwem węgierskim, a południowe pod cesarskim. Trudno jednak sobie to wyobrazić w praktyce przy jednym tylko serbskim władcy.

³⁹ Wskazuje na to fakt, że w *Żywocie św. Symeona* Stefan określa Henryka jako „greckiego cesarza”, a Serbowie tak nazywali władców bizantyńskich. Zob. Стефан Првовенчани, s. 80–81, 100–101, 105–106; *Prvovenčani...*, s. 223, 228, 230; Л. Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин у српским средњовековним изворима*, „Зборник радова Византолошког института” 1999/2000, 38, s. 217–221, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8940> [dostęp: 14.08.2026]; F. Van Tricht, *The Latin “Renovatio”...*, s. 402.

⁴⁰ Z. Pentek, *Cesarstwo...*, s. 148–150.

własnymi problemami, można więc było podjąć starania o koronę z Rzymu. Jedno z państw pragnących zwierzchnictwa nad Serbią zostało wyłączone z rozgrywki. Pozostawało jeszcze jedno – Węgry. Kilkanaście lat wcześniej pozycja Stefana wobec Węgier była zdeterminowana przez sojusz Vukana i Emeryka. Teraz natomiast Stefan mógł dokonać wyboru, jakie zająć stanowisko w stosunku do sąsiada z północy. Można było się spodziewać, że osłabienie wpływów Konstantynopola na Bałkanach pociągnie za sobą aktywniejszą politykę Węgier w tym regionie. Doświadczenie pokazywało, że ich działania mogą uniemożliwić otrzymanie korony. Rozsądne więc było uzyskanie ich zgody.

Okoliczności były sprzyjające. Andrzej II przygotowywał się do udziału w V krucjacie. W celu zdobycia funduszy na wyprawę nałożył na poddanych nadzwyczajny podatek, co z pewnością nie wywołało zadowolenia. Tym bardziej że jego nierozważna polityka wewnętrzna doprowadziła już wcześniej do powstania silnej opozycji wewnętrznej⁴¹. Król węgierski był więc zainteresowany spokojem na granicach. Udzielenie zgody na koronację powinno sprawić, że w czasie nieobecności Andrzeja stosunki serbsko-węgierskie pozostaną dobre. Koronacja królewska władcy sąsiedniego państwa nie musiała oznaczać likwidacji stosunku zależności wobec monarchy węgierskiego. Koncepcję taką sformułował Emeryk, a Andrzej z powodzeniem zastosował ją w odniesieniu do Rusi Halickiej. Pomiędzy schyłkiem 1214 a 1217 rokiem średni syn monarchy węgierskiego Koloman został namaszczone i koronowany na „króla Galicji” (*rex Galiciae*), tj. Rusi Halickiej⁴², ale Andrzej w dalszym ciągu uważał się za suwerena tej krainy, o czym świadczy pozostawienie w tytulaturze stosownego członku⁴³. Zwierzchność Węgier nad dwoma innymi królestwami czyniłaby z Andrzeja quasicesarza. W takich okolicznościach uzyskanie zgody nie mogło stanowić większego problemu. Niestety milczenie źródeł nie pozwala ustalić żadnych szczegółów dotyczących negocjacji i warunków udzielenia zgody przez króla węgierskiego. W każdym razie pod koniec sierpnia 1217 roku Andrzej odpłynął ze Splitu do Ziemi Świętej, a w tym samym roku lub ewentualnie na początku roku następnego⁴⁴ Stefan Nemanjić został koronowany przez legata papieskiego na króla Serbii. Koronacja przez wysłannika z Rzymu – a nie

⁴¹ Z.J. Kosztolnyik, *Hungary...*, s. 38–42, 45–50, 53–59; P. Engel, *The Realm...*, s. 90–93.

⁴² W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2011, s. 172; M. Font, G. Barabás, *Coloman, King of Galicia and Duke of Slavonia (1208–1241): Medieval Central Europe and Hungarian Power*, Arc Humanities Press, Leeds 2019, s. 31–32; M. Font, *Coloman, the King of Galicia: The Problems of Coronation*, transl. G. Barabás, „Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis” 2019, 10, s. 84–87. Tam też przegląd stanowisk zaprezentowanych we wcześniejszych opracowaniach.

⁴³ CDHung, t. 3/1, s. 167, 169, 173, 176; M. Font, *Coloman...*, s. 89.

⁴⁴ B. Szepliński, *Kiedy i gdzie została wystawiona Chilendarska povelja Stefana Nemanjića?*, „Balkanica Posnaniensia” 2019, 26, s. 96, <https://doi.org/10.14746/bp.2019.26.6>.

przez arcybiskupa Kalocsy, jak to miało mieć miejsce w przypadku Vukana – stanowiła z pewnością sukces dyplomatyczny Stefana. Serbski władca uzyskał legitymizację z nowego źródła, a jednocześnie zdołał uniknąć ustanowienia niebezpiecznego precedensu koronacji przez hierarchę węgierskiego.

Zanim przejdziemy do wydarzeń rozgrywających się po koronacji, wypada odnieść się również do drugiego z powodów wymienionych we wstępie, które pojawiają się w historiografii jako wytłumaczenie, dlaczego Stefan poprosił o koronę właśnie wtedy. Sprawa wydaje się dość prosta. Prawie udana próba podjęta na przełomie wieków wyraźnie pokazuje, że Stefan nie potrzebował weneckiego wsparcia, by papież zgodził się przysłać mu koronę. Na przeszkodzie stanęły wtedy działania króla węgierskiego. Z pewnością w kurii papieskiej nie brakowało ludzi pamiętających, dlaczego kilkanaście lat wcześniej Innocenty III wycofał się z decyzji o wysłaniu korony dla Stefana. Jeśli w 1217 roku Stefan chciał zostać królem, to tym, czego naprawdę potrzebował, była zgoda władcy węgierskiego, a nie poparcie ze strony Wenecji.

Rozważmy teraz, czy nakreślony obraz jest zgodny z tym, co wiemy o stosunkach serbsko-węgierskich w okresie po koronacji. Obaj hagiografowie Sawy, czyli Domencjan i Teodozjusz Chilendarski, po opisie dokonanej przez niego (powtórnej) koronacji Stefana na króla zrelacjonowali konflikt serbsko-węgierski, zażegnany przez opiewanego przez nich świętego, który udał się jako poseł do władcy węgierskiego⁴⁵. Wbrew usiłowaniom Attili Báránya⁴⁶ nie należy łączyć relacji hagiografów Sawy z najazdem węgiersko-łacińskim wiosną 1215 lub 1216 roku, opisanym w dziele Stefana Nemanjicia. Przekazy te za bardzo się różnią, aby mogły odnosić się do tego samego konfliktu. Relacje hagiografów Sawy nastroczają wiele trudności, z których dla niniejszych rozważań istotne są te dotyczące datowania i przyczyn sporu.

Z jednej strony, jeśli trzymać się kolejności zdarzeń w relacjach Domencjana i Teodozjusza, doszło do niego po koronacji Stefana przez Sawę (która odbyła się najprawdopodobniej 20 maja 1221 roku⁴⁷), a przed śmiercią starszego z braci (24 września 1223⁴⁸). Można jednak mieć pewne wątpliwości, czy w obliczu trudności wewnętrznych i zaangażowania militarnego na Rusi Andrzej II mógł w tym okresie w ogóle rozważać działania wojenne przeciw Serbii⁴⁹. Z tego powodu próbowano odnieść relacje hagiografów Sawy do

⁴⁵ Доментијан, s. 248–249 (koronacja), 252–270 (konflikt); Теодосије Хиландарац, s. 141–144 (koronacja), 152–159 (konflikt); Теодосије, s. 137–139 (koronacja), 147–153 (konflikt).

⁴⁶ Zob. dalej przyp. 50.

⁴⁷ B. Szeffiński, *Trzy oblicza...*, s. 120.

⁴⁸ Ђ. Бубало, *Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног*, у: *Стефан Првовенчани и...*, s. 99–118.

⁴⁹ Ст. Станојевић, *О нападу угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства*, „Глас Српске краљевске академије” 1934, 161, s. 121, 124–125. Zob. też następne dwa przypisy.

wydarzeń z 1215 lub 1216 roku opisanych przez Stefana⁵⁰ albo znaleźć „wolny termin” w itinerarium króla węgierskiego (1220)⁵¹. Kwestii datowania nie pomaga również rozstrzygnąć dokument z końca 1229 roku – Andrzej II nadał w nim nową posiadłość serwientowi, który odznaczył się w czasie bliżej nieokreślonego ataku zbrojnego tegoż władcy na Serbię⁵².

Z drugiej strony podane przez hagiografów przyczyny konfliktu są różne. Według Domencjana, który ukończył swoje dzieło w 1253 roku, Węgrzy zaatakowali Serbię „z powodu ziemi ojcowizny ich [tj. Stefana i Sawy – B.S.]”⁵³. Z kolei piszący najprawdopodobniej w latach 70. lub 80. XIII wieku Teodozjusz połączył w związek przyczynowo-skutkowy koronację królewską Stefana i natychmiastową, wrogą reakcję władcy węgierskiego, niezadowolonego z powodu podniesienia Serbii do rangi królestwa⁵⁴. Historycy – o ile nie negowali, że w ogóle doszło wtedy do konfliktu⁵⁵ – przyjmowali łatwiejszą do zrozumienia przyczynę podaną przez Teodozjusza. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę, że relacja Domencjana jest wcześniejsza i niemal w każdej kwestii bardziej wiarygodna niż dzieło Teodozjusza, i dodamy do tego przywołaną na początku niniejszego artykułu refleksję, że podniesienie Serbii do rangi królestwa musiało się odbyć za zgodą Andrzeja II, to powód wskazany przez późniejszego z hagiografów musimy całkowicie odrzucić. W tej sytuacji pozostaje nam niezbyt jasno sformułowana przyczyna podana przez Domencjana. Frazę „z powodu ziemi ojcowizny ich” można rozumieć dwojako – albo mowa tu o jakichś roszczeniach terytorialnych Węgier⁵⁶, albo o naruszeniu praw suwerena dotyczących całej Serbii. Trudno jednak wskazać wydarzenie, które miało

⁵⁰ A. Bárány, *II. András balkáni külpolitikája*, a: *II. András és Székesfehérvár*, szerk. T. Kerny, A. Smohay, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár 2012, s. 143; A. Bárány, *The Relations...*, s. 229–231.

⁵¹ Б. Стојковски, *Још једном...*, s. 22–23.

⁵² *Codex diplomaticus regni Croatiae...*, t. 3, s. 318–320 (dok. nr 282). Część badaczy uważa, że do wojny tej doszło w 1228 lub 1229 r. Zob. J. Schmitt, *Die Balkanpolitik...*, s. 44; V. Achim, *Politica...*, s. 93; A. Bárány, *The Relations...*, s. 231. Natomiast Đura Hardi i Snežana Božanić zasugerowali, że wzmianka mogła się odnosić do konfliktu z 1198 r., gdy Andrzej, jeszcze jako książę Dalmacji i Chorwacji, najechał należącą do Serbii ziemię humską. Zob. Б. Харди, С. Божанић, „Краљевство Србује“..., s. 94–95.

⁵³ Доментијан, s. 252–253. W sprawie datowania źródła: B. Szepliński, *Trzy oblicza...*, s. 190–191.

⁵⁴ Теодосије Хиландарац, s. 152; Теодосије, s. 147. W sprawie datowania źródła: B. Szepliński, *Trzy oblicza...*, s. 201.

⁵⁵ Ст. Станојковић, *О нападу...*, s. 124–125; V. Achim, *Politica...*, s. 45; J. Gál, *IV Béla és I Uroš Serb uralkodó kapcsolata*, „Századok” 2013, 147, 2, s. 477; A. Bárány, *The Relations...*, s. 229–231. Podobne wątpliwości wyraża także Boris Stojkovski. Zob. Б. Стојковски, *Још једном...*, s. 12–27.

⁵⁶ Na tę interpretację zwróciłem już uwagę przy innej okazji. Zob. B. Szepliński, *Trzy oblicza...*, s. 123.

miejsce po koronacji Stefana przez Sawę, ale przed śmiercią starszego z braci, i jednocześnie stanowiłoby takie naruszenie.

Wydaje się, że obydwie trudności można wyeliminować jednym posunięciem. Po śmierci Stefana na serbski tron wstąpił jego najstarszy syn – Stefan Radosław. Nowy władca był zobowiązany do złożenia przysięgi wierności królowi węgierskiemu jako zwierzchnikowi Serbii. Jednak Serbowie nie mieli już interesu w uznawaniu zwierzchnictwa północnego sąsiada. Radosław nie potrzebował aprobaty dla starań o koronę królewską, ponieważ odziedziczył ją po ojcu, a powiązania dynastyczne z rosnącym w siłę władcą Epiru⁵⁷ dawały serbskiemu monarsze poczucie bezpieczeństwa. W tej sytuacji nie miał powodu, by składać przysięgę wierności. Interwencja węgierska miała więc na celu przywrócenie zwierzchności (raczej pośredniej niż bezpośredniej) nad ziemią serbską. Jednocześnie późniejsze datowanie najazdu (po 24 września 1223 roku) pozwala uniknąć kolizji z okresem największych trudności, z jakimi borykał się Andrzej po powrocie z krucjaty. Można zatem przyjąć założenie, że interwencja Andrzeja miała miejsce dopiero po wstąpieniu Radosława na tron. To by jednak oznaczało, że hagiografowie Sawy podali błędną informację w kwestii tego, za którego serbskiego władcy rozegrał się konflikt. Czy tak mogło być w istocie? W całej opowieści o sporze serbsko-węgierskim postać Stefana jest raczej drugoplanowa – przyjmuje posłów węgierskich (tylko według Teodozjusza), zwraca się o pomoc do Sawy, wysyła go z misją dyplomatyczną i na koniec z radością przyjmuje raport brata. Domencjan pisał ok. 30 lat po wydarzeniach i był też podstawowym źródłem informacji dla Teodozjusza. Tego pierwszego mogła zawieść pamięć, a jego pomyłka została powtórzona przez drugiego. Istnieje jednak także możliwość, że nie była to pomyłka, ale celowe przeinaczenie. Bezpośrednio po opisie koronacji Stefana przez Sawę Domencjan umieścił pochwałę na cześć Stefana Nemanji oraz jego dwóch synów Sawy i Stefana, w której przyrównał ich do Trójcy Świętej⁵⁸. W tym momencie obaj bracia osiągnęli już pozycję władzy, odpowiednio duchowej i świeckiej, podlegającej wyłącznie Bogu, a ich ojciec został uznany za świętego. Według hagiografa wszyscy trzej zgodnie i w jedności realizowali w Serbii wolę Bożą. Następnie Domencjan opisał konflikt serbsko-węgierski,

⁵⁷ Radosław był już zaręczony, a może nawet żonaty z Anną Dukainą, córką władcy Epiru Teodora I Dukasa. Podążając za umieszczeniem przez Domencjana wzmianki o ich ślubie bezpośrednio po koronacji Radosława, Ivana Komatina datowała go na ok. 1224 r. Zob. Доментијан, s. 276–278; И. Коматина, *Невестинска кићења сунџородне кћери. Брак Стефана Радослава и Ане Дукене – нова тумачења*, „Историјски часопис” 2023, 72, s. 117–144. Moim zdaniem nie można jednak wykluczyć, że wydarzyło się to wcześniej, gdyż wzmianka ta nie zawiera żadnych odniesień chronologicznych. Może to być po prostu uwaga poboczna dodana do opisu koronacji Radosława.

⁵⁸ Доментијан, s. 249–252.

rozwiązany za sprawą cudu uczynionego przez Sawę⁵⁹, po czym od razu przeszedł do śmierci Stefana, wskrzeszenia go przez Sawę po to, aby mógł zostać mnichem, i powtórnej śmierci⁶⁰. Gdyby opisu konfliktu w tym miejscu nie było, u odbiorcy dzieła mogłoby powstać wrażenie, że doskonała harmonia pojawiła się i zaraz zniknęła. Hagiograf potrzebował jakiegoś akcentu, który pokazałby, że stan ten trwał jakiś czas i zapewniał państwu nadprzyrodzoną ochronę. Jeśli odpowiedniego wydarzenia nie było w rzeczywistości, Domenican mógł „cofnąć w czasie” zdarzenie późniejsze.

Podsumowując, Stefan starał się o koronę królewską w celu zapewnienia sobie legitymizacji władzy na arenie międzynarodowej. Przy pierwszym podejściu ok. 1200 roku nie powiodło mu się z powodu działań króla węgierskiego Emeryka, który pomógł starszemu bratu Stefana przejąć władzę nad Serbią. W okresie rządów Vukana Serbia stała się wasalem Węgier. Było tak aż do powrotu Stefana na wielkożupański tron. Ponieważ jednak królowie węgierscy nadal uważali się za suwerenów Serbii, ewentualne starania Stefana o koronę nie miały szans na powodzenie. Gdy po 1213 roku sąsiedzi zaczęli nękać Serbię atakami i zgłaszać pretensje do zwierzchnictwa nad nią, Stefan zawarł wiosną 1215 lub 1216 roku ugodę z Andrzejem II. Najprawdopodobniej zdecydował się uznać zwierzchnictwo króla węgierskiego, a cesarza łacińskiego Henryka Flandryjskiego za cesarza bizantyńskiego. Wzięcie następcy tego ostatniego do niewoli przez władcę Epiru Teodora Dukasa pozwalało przypuszczać, że przez jakiś czas Cesarstwo Łacińskie nie będzie miało możliwości wysuwania roszczeń do zwierzchnictwa nad Serbią i utrudniania otrzymania korony królewskiej, a wpływy oraz aktywność Węgier na Bałkanach wzrosną. Jednocześnie Andrzej II był zainteresowany spokojem na granicach w czasie swojej nieobecności wynikającej z planowanego udziału w krucjacie. Właśnie te sprzyjające okoliczności skłoniły Stefana do podjęcia w 1217 roku powtórnej próby uzyskania korony królewskiej. Zapewne najpierw uzyskał zgodę króla węgierskiego, a następnie papieża, który też wysłał do Serbii legata z koroną. A jeśli chodzi o wydarzenia po koronacji, to wydaje się, że to zerwanie postulowanego w niniejszym artykule stosunku wasalnego względem Węgier przez następnego króla Serbii Stefana Radosława mogło być powodem najazdu Andrzeja II, o którym mamy nie do końca jasne przekazy źródłowe.

Na koniec wypada jeszcze zaznaczyć, że przedstawiona rekonstrukcja zdarzeń nie ma zbyt mocnego oparcia w niedających pełnego obrazu zapisach źródłowych. Jednak jednocześnie stanowi niebraną do tej pory pod uwagę możliwość wytłumaczenia problematycznych elementów przekazów źródłowych i dlatego zasługuje na miejsce w historiografii jako nowa hipoteza.

⁵⁹ Tamże, s. 252–270.

⁶⁰ Tamże, s. 270–275.

Bibliografia

Ѕródла друкowane

- Andreae Danduli Venetorum Ducis Chronicon Venetum, a pontificatu Marci ad Annum usque MCCCXXXIX*, in: *Rerum Italicarum Scriptores*, t. 12, ed. L. Muratori, Mediolanum 1728, kol. 1–524.
- Anonymous Author, *The Deeds of Pope Innocent III*, transl. J. Powell, Catholic University of America Press, Washington 2007.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 3/1, studio et opera G. Fejér, Budae 1829.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 3: *Diplomata annorum 1201–1235. continens*, Coll. T. Smičiklas, Zagrabiae 1905.
- Innocentii III papae et Caloiohannis regis. Epistolae*, в: *Латински извори за българската история*, т. 3, Съставили и редактирали М. Войнов, И. Дуйчев, С. Лишев, Б. Примов, София 1965, s. 307–378.
- Nicetae Choniatae historia*, t. 1: *Praefationem et textum continens*, rec. I.A. van Dieten, Bero-lini et Novi Eboraci 1975.
- O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, transl. H. Magoulias, Detroit 1984.
- Prvovenčani translation*, transl. M. Vukovojac, in: M. Vukovojac, *Stefan Nemanja: A Case of Sacral Kingship*, King's College London, 2017 [rozwprawa doktorska], s. 205–230.
- Die Register Innocenz' III. 2. Band, 2. Pontifikatsjahr, 1199/1200. Texte*, bearbeitet von O. Hageneder, W. Maleczek und A. Strnad, Rom–Wien 1979.
- Die Register Innocenz' III. 5. Band, 5. Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte*, bearbeitet von O. Hageneder unter Mitarbeit von Ch. Egger, K. Rudolf und A. Sommerlechner, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993.
- Die Register Innocenz' III. 7. Band, 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte und Indices*, bearbeitet von O. Hageneder, A. Sommerlechner und H. Weigl gemeinsam mit Ch. Egger und R. Mura-uer, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1997.
- Thomae archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*, Latin text by O. Perić, ed., transl. and ann. by D. Karbić, M. Matijević Sokol, J.R. Sweeney, Central European University Press, Budapest–New York 2006.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 4, уред. Г. Острогорски, Ф. Бари-шић, Београд 1971.
- Доментијан, *Житије Светога Саве*, предг., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 2001.
- Стари српски записи и натписи*, т. 6, скуп. и уред. Љ. Стојановић, Београд 1988.
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 1999.
- Теодосије Хиландарац, *Живот Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, приред. и предг. Ђ. Три-фуновић, Београд 1973.
- Теодосије Хиландарац, *Житије светог Саве*, прев. Л. Мирковић, ред. Д. Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд 1992.

Opracowania

- Achim V., *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Editura Enciclopedică, București 2008.
- Bárány A., *II. András balkáni külpolitikája*, a: *II. András és Székesfehérvár*, szerk. T. Kerny, A. Smohay, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár 2012, s. 129–173.
- Bárány A., *The Relations of King Emeric and Andrew II of Hungary with the Balkan States*, y: *Стефан Првовенчани и његово доба*, уред. И. Коматина, Историјски институт, Београд 2020, s. 213–249.
- Curta F., *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, vol. 1, Brill, Leiden–Boston 2019.
- Ćirković S., *Stefan der Erstgekrönte*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 8: *Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl*, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart–Weimar 1999, kol. 86–87.
- Dvornik F., *The Slavs in European History and Civilization*, New Brunswick 1962.
- Engel P., *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, transl. T. Pálósfalvi, ed. A. Ayton, I.B.Tauris, London–New York 2001.
- Font M., *Coloman, the King of Galicia: The Problems of Coronation*, transl. G. Barabás, „Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis” 2019, 10, s. 81–93.
- Font M., Barabás G., *Coloman, King of Galicia and Duke of Slavonia (1208–1241): Medieval Central Europe and Hungarian Power*, Arc Humanities Press, Leeds 2019.
- Gál J., *IV Béla és I Uroš Serb uralkodó kapcsolata*, „Századok” 2013, 147, 2, s. 471–499.
- Historija naroda Jugoslavije*, t. 1, red. B. Grafenauer, D. Perović, J. Šidak, Zagreb 1953.
- Jireček C., *Geschichte der Serben*, Bd. 1: *Bis 1371.*, Gotha 1911.
- Komatina I., *On the Attack of the Hungarian King Bela III on Serbia in Light of the Letter of Emperor Isaac II to Pope Celestine III*, „Facta Universitatis. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History” 2018, 17, 2, s. 105–110.
- Kosztolnyik Z.J., *Hungary in the Thirteenth Century*, East European Monographs – Columbia University Press, Boulder–New York 1996.
- Leśny J., *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI–koniec XII wieku)*, Wrocław 1989.
- Madgearu A., *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1188–1280)*, Brill, Leiden–Boston 2017.
- Majnarić I., *Constituti sunt super gentes et regna: papinstvo i Nemanjići na početku 13. stoljeća*, y: *Стефан Првовенчани и његово доба*, уред. И. Коматина, Историјски институт, Београд 2020, s. 273–290.
- Makk F., *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest 1989.
- Maksimović Lj., *La Serbie et les contrées voisines avant et après la IVe croisade*, in: *Urbs capta. The Fourth Crusade and Its Consequences*, sous la direction d'A. Laiou, Lethielleux, Paris 2005, s. 269–282.
- Nagirnyj W., *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2011.
- Obolensky D., *Six Byzantine Portraits*, Oxford 1988.
- Pentek Z., *Cesarstwo Łacińskie 1204–1261: kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004.
- Pentek Z., *Król węgierski Andrzej II na tronie w Cesarstwie Łacińskim? Balkański wątek V krucjaty*, „Balcanica Posnaniensia” 2017, 24, s. 17–29, <https://doi.org/10.14746/bp.2017.24.2>.
- Pirivatrić S., *The Serbs and the Overlapping Authorities of Rome and Constantinople (7th to 16th Century)*, in: *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade*,

- 22–27 August, 2016, *Plenary Papers*, ed. S. Marjanović-Dušanić, The Serbian National Committee of AIEB, Belgrade 2016, s. 223–240, <https://dais.sanu.ac.rs/123456789/11506> [dostęp: 14.08.2026].
- Prinzing G., *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München 1972.
- Prinzing G., *Das Papsttum und der orthodox geprägte Südosten Europas 1180–1216*, in: *Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts*, hrsg. E.-D. Hehl, I.H. Ringel, H. Seibert, Thorbecke, Stuttgart 2002, s. 137–184.
- Schmitt J., *Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241*, „Ungarn-Jahrbuch“ 1989, 17, s. 25–52.
- Spinka M., *A History of Christianity in the Balkans: A Study in the Spread of Byzantine Culture among the Slavs*, Chicago 1933.
- Sweeney J.R., *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, „Church History” 1973, 42, 3, s. 320–334.
- Szeffiński B., *Chronologia życia Stefana Nemanji: próba uporządkowania*, „Roczniki Historyczne” 2014, 80, s. 95–110.
- Szeffiński B., *Kiedy i gdzie została wystawiona Chilendarska powełja Stefana Nemanjicia?*, „Balcanica Posnaniensia” 2019, 26, s. 93–104, <https://doi.org/10.14746/bp.2019.26.6>.
- Szeffiński B., *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna – autokracja – postać literacka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Van Tricht F., *The Latin “Renovatio” of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204–1228)*, transl. P. Longbottom, Brill, Leiden 2011.
- Wolski J., „Żywot św. Sawy” Teodozjusza Chilendarskiego jako źródło do dziejów Streza, władcy Proseku, „Balcanica Posnaniensia” 2012, 19, s. 51–69, <https://doi.org/10.14746/bp.2012.19.5>.
- Živković M., *Živko Pavlović’s Copy of the Founders’ Inscription from 1208/1209*, in: *Spiritual and Cultural Heritage of the Monastery of Studenica: Past, Perseverance, Contemporaneity*, author of the exhibition and publication M. Marković, transl. M. Protić et al., Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 2019, s. 380–381, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/9280> [dostęp: 14.08.2026].
- Živković T., *Zavida’s Sons*, in: T. Živković, *Forging Unity: the South Slavs between East and West, 550–1150*, Čigoja, Belgrade 2008, s. 313–334.
- Благојевић М., Медаковић Д., *Историја српске државности*, т. 1: *Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*, Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду – Беседа – Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад 2000.
- Бубало Ђ., *Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног*, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, уред. И. Коматина, Историјски институт, Београд 2020, s. 99–118.
- Бубало Ђ., *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића*, т. 1: *Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*, Филип Вишњић, Београд 2016.
- Бубало Ђ., *Титуле Вукана Немањића и традиција Дукљанског краљевства*, у: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија: зборник радова*, уред. Б. Тодић, М. Радужко, Епархија будимљанско-никшићка – Полимски музеј Беране – Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Институт за историју уметности, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања – Службени гласник, Беране–Београд 2011, s. 79–93.

- Историја српског народа*, t. 1: *Од настаријих времена до Маричке битке (1371)*, Београд 1981.
- Коматина И., *Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године*, „Ниш и Византија” 2017, 16, s. 51–66.
- Коматина И., *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, „Зборник Матице српске за историју” 2014, 89, s. 7–22.
- Коматина И., *Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*, „Зборник радова Византолошког института” 2014, 51, s. 111–134, <https://doi.org/10.2298/ZRVII451111K>.
- Коматина И., *Невестинска кићења сунџорodne кћери. Брак Стефана Радослава и Ане Дукене – нова тумачења*, „Историјски часопис” 2023, 72, s. 117–144.
- Коматина И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт, Београд 2016.
- Максимовић Љ., *Значење речи Грк и Јелин у српским средњовековним изворима*, „Зборник радова Византолошког института” 1999/2000, 38, s. 215–227, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8940> [dostęp: 14.08.2026].
- Марјановић-Душанић С., *Обред крунисања Првовенчаног краља*, у: *Стефан Првовенчани: осам векова од крунисања*, приред. С. Петровић, Catena mundi, Београд 2017, s. 63–79.
- Миљковић Б., *Студеница, Богородичина црква (1208/9)*, у: Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, *Натписи историјске садржине у зидном сликарству*, t. 1: *XII–XIII век*, уред. Љ. Максимовић, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 2015, s. 35–44, <https://dais.sanu.ac.rs/123456789/7125> [dostęp: 14.08.2026].
- Митровић К., *Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља*, у: *Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, уред. С. Мишић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију – Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју – Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије – Град Краљево, Краљево 2017, s. 47–83.
- Пириватрић С., *Криза византијског света и постанак краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља*, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, Београд 2019, s. 107–146, <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/15959> [dostęp: 14.08.2026].
- Порчић Н., *Вукан Немањић – крунисани и миропомазани краљ?*, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, уред. И. Коматина, Историјски институт, Београд 2020, s. 63–82.
- Порчић Н., *Немањићи успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава*, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, Београд 2019, s. 219–244.
- Принцип Г., *Папство и православни југоисток Европе 1180–1216: поновно разматрање*, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, Београд 2019, s. 51–106.
- Радонић Ј., *Свети Сава*, Чигоја штампа – Етнографски музеј, Београд 2002.

- Станојевић Ст., *Кад је Првовенчани завршио Немањино житије?*, „Глас Српске краљевске академије” 1927, 126, s. 85–89.
- Станојевић Ст., *О нападу угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства*, „Глас Српске краљевске академије” 1934, 161, s. 109–130.
- Станојевић Ст., *Стеван Првовенчани*, „Годишњица Николе Чупића” 1934, 43, s. 1–56.
- Стојковски Б., *Још једном о питању наводног угарског напада на Србију након проглашења краљевине*, у: *Срби у Мађарској и православље кроз векове: зборник радова*, уред. П. Ластих, Д. Љубоја, Српски институт, Будимпешта 2022, s. 12–27.
- Флорја Б.Н., *У истоков религиозног раскола славјанског мира (XIII в.)*, Алетейя, Санкт-Петербург 2004.
- Харди Ђ., *Србија у краљевској титули Арпадовића*, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, Београд 2019, s. 291–314.
- Харди Ђ., Божанић С., *„Краљевство Србије“ и „Краљевство Галиције и Волиније“ у спољној политици угарског краља Андрије II*, у: *Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, уред. С. Мишић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију – Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју – Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије – Град Краљево, Краљево 2017, s. 85–100.

